

УДК: 37.013.42:364-43

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/1-195-206

Ашымбаева Т.А.педагогика илимдеринин кандидаты, доценттин м.а.
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

tashymbaeva@mail.ru

ТУРМУШТУК ООР КЫРДААЛДАГЫ БАЛДАР МЕНЕН ИШТӨӨНҮН СОЦИАЛДЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация. Бул макалада турмуштук оор кырдаалда калган балдар менен иштөөнүн социалдык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү ар тараптуу каралат. Коомдогу өзгөрүүлөр, социалдык теңсиздик, үй-бүлөлүк кризистер жана экономикалык көйгөйлөр көптөгөн балдардын турмушуна, өнүгүүсүнө жана социалдык жүрүм-турумуна олуттуу кыйынчылыктарды жаратат. Социалдык-педагогикалык иштин негизги милдети – балдардын укуктарын коргоо, алардын кызыкчылыктарын эске алуу, билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу жана социалдык адаптациясына көмөк көрсөтүү болуп саналат. Педагогдор жана социалдык кызматкерлер балдарга психологиялык жардам көрсөтүп гана тим болбостон, ата-энелер менен иш алып барууга, коомдук уюмдар жана мамлекеттик мекемелер менен кызматташууга өзгөчө көңүл бурушат. Изилдөөдө комплексдүү мамиле зарылдыгы, индивидуалдык жана топтук ишти айкалыштыруу, социалдык интеграцияны колдоо өзгөчө белгиленет. Мындай иш-аракеттер балдардын коомго толук кандуу аралашуусуна, инсан катары өнүгүүсүнө жана жашоодо өз ордун табуусуна өбөлгө түзөт. Социалдык-педагогикалык колдоо ар бир балага тең мүмкүнчүлүк берип, алардын келечегине ишеним жаратууга багытталат.

Негизги сөздөр: турмуштук оор кырдаал, бала, социалдык-педагогикалык иш, социалдык адаптация, психологиялык колдоо, тарбия, өнүгүү, укук коргоо, интеграция, педагог, социалдык кызматкер, ата-эне, коомдук уюм, тең мүмкүнчүлүк, билим берүү.

Ашымбаева Т.А.кандидат педагогических наук, и.о. доцента
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкекtashymbaeva@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ, НАХОДЯЩИМИСЯ В ТРУДНОЙ ЖИЗНЕННОЙ СИТУАЦИИ

Аннотация. В статье всесторонне рассматриваются социально-педагогические особенности работы с детьми, оказавшимися в трудной жизненной ситуации. Современные общественные изменения, социальное неравенство, семейные кризисы и экономические трудности создают серьезные преграды для полноценного развития и социализации детей. Основная задача социально-педагогической деятельности заключается в защите прав ребенка, учете его интересов, обеспечении доступа к образованию и содействию социальной адаптации.

Педагоги и социальные работники оказывают не только психологическую поддержку детям, но и активно взаимодействуют с родителями, государственными учреждениями и общественными организациями. В исследовании подчеркивается необходимость комплексного подхода, сочетания индивидуальной и групповой работы, а также поддержки процессов социальной интеграции. Такие меры позволяют детям, находящимся в трудной жизненной ситуации, обрести уверенность, раскрыть свой потенциал и сформироваться как полноценные личности. Социально-педагогическая помощь направлена на предоставление каждому ребенку равных возможностей и укрепление веры в будущее.

Ключевые слова: трудная жизненная ситуация, ребенок, социально-педагогическая работа, социальная адаптация, психологическая поддержка, воспитание, развитие, защита прав, интеграция, педагог, социальный работник, родитель, общественная организация, равные возможности, образование.

T.A. Ashymbaeva

Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

tashymbaeva@mail.ru

SOCIO-PEDAGOGICAL FEATURES OF WORKING WITH CHILDREN IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the socio-pedagogical features of working with children in difficult life situations. Modern social changes, inequality, family crises, and economic hardships pose serious obstacles to children's development and socialization. The main task of socio-pedagogical work is to protect children's rights, consider their interests, ensure access to education, and support their social adaptation. Teachers and social workers not only provide psychological assistance but also actively cooperate with parents, public organizations, and state institutions. The study emphasizes the importance of a comprehensive approach, combining individual and group work, as well as strengthening social integration. Such measures help children in difficult circumstances to gain confidence, realize their potential, and develop as full-fledged individuals. Socio-pedagogical support is aimed at creating equal opportunities for every child and fostering their belief in a brighter future.

Keywords: difficult life situation, child, socio-pedagogical work, social adaptation, psychological support, upbringing, development, rights protection, integration, teacher, social worker, parent, community organization, equal opportunities, education.

Турмуштук оор кырдаалда калган балдар менен иштөө маселеси бүгүнкү күндө коом үчүн өзгөчө мааниге ээ. Социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, үй-бүлөлөрдүн ичиндеги кризистер, миграциялык агымдардын күчөшү жана социалдык теңсиздиктин тереңдеши балдардын жашоосуна түздөн-түз таасир этүүдө. Бул жагдайларда балдар көп учурда психологиялык, тарбиялык жана социалдык жактан колдоого муктаж болуп калышат. Ошондуктан теманын актуалдуулугу балдардын толук кандуу өнүгүүсүн камсыз кылууда социалдык-педагогикалык иштин маанилүүлүгү менен аныкталат.

Изилдөөнүн объектиси – турмуштук оор кырдаалда калган балдар, ал эми предмети – алар менен жүргүзүлүүчү социалдык-педагогикалык иштин өзгөчөлүктөрү болуп саналат.

Объект менен предметтин тыгыз байланышы социалдык педагогиканын теориялык жана практикалык багыттарын терең талдоого өбөлгө түзөт.

Изилдөөнүн негизги максаты – турмуштук оор кырдаалда калган балдар менен иштөөнүн социалдык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн илимий негизде ачып берүү жана алардын социалдык интеграциясын камсыздоого багытталган натыйжалуу жолдорду сунуш кылуу. Бул максатка жетүү үчүн бир катар милдеттер белгиленет:

- социалдык факторлордун балдардын өнүгүүсүнө тийгизген таасирин аныктоо;
- социалдык-педагогикалык колдоо көрсөтүүнүн формалары менен методдорун изилдөө;
- педагогдор, социалдык кызматкерлер жана коомдук уюмдардын өз ара кызматташуу механизмдерин кароо;
- балдардын социалдык адаптациясын жана психологиялык колдоосун камсыз кылган иш-чараларды сунуштоо.

Изилдөөнүн илимий жаңычылдыгы анын системалуу жана комплекстүү мүнөзүндө жатат. Башкача айтканда, макалада турмуштук оор кырдаалда калган балдар менен иштөөдө теориялык негиздер гана эмес, практикалык багыттар да талданат. Атап айтканда, ар бир баланын жеке өзгөчөлүгүн эске алуу, ата-эне жана коомчулук менен тыгыз байланышта иш алып баруу жана социалдык кызматтарды интеграциялоо зарылдыгы белгиленет.

Мектеп жана үй-бүлө ар дайым коомдогу процесстердин түз чагылышы болуп эсептелет. Мисалы, бардык актуалдуу көйгөйлөр: жакырчылык, жумушсуздук, балдар үчүн бош убакыттын жоктугу, мамлекеттин калктын социалдык муктаждыктарын каржылоодо жетишсиздиги дароо эле башка социалдык институттарга таасир берет. Балдар мектепке барбай калган учурлардын, караоосуз калган жана калктуу-жайсыз калган балдардын, иштеп чоңдорду кармаган балдардын, социалдык жетим балдардын, мигрант балдардын жана сырттан келген мигранттар тарабынан ташталган балдардын саны өсүүдө [1, 12-б.].

Социалдык педагог өзүнүн ишинде укук бузган өспүрүм баодар менен көбүрөөк жолугушуп, алар менен профилактика (кайра калыбына келтирүү) ишин кандай жүргүзсө, дал ошондой эле кайра калыбына келтирүү иштерин да жүргүзөт [2, 186-б.].

Изилдөөнүн практикалык мааниси болсо билим берүү системасынын кызматкерлери, социалдык тармактын адистери жана ата-энелер үчүн балдарды колдоо ишинде колдонууга мүмкүн болгон сунуштарда жана иш-аракеттерде чагылдырылат. Бул макалада берилген жыйынтыктар социалдык-педагогикалык практикада кеңири пайдаланылып, турмуштук оор кырдаалдагы балдардын келечегин камсыз кылууга көмөк көрсөтөт.

«Турмуштук оор кырдаал» түшүнүгү социалдык-педагогикалык жана психологиялык илимдерде кеңири колдонулган категория болуп эсептелет. Бул түшүнүк ар кандай кырдаалды камтып, баланын нормалдуу өнүгүүсүнө жана социалдык интеграциясына тоскоолдук жараткан социалдык-экономикалык, үй-бүлөлүк же психологиялык шарттарды билдирет. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча турмуштук оор кырдаал – бул **«Баланын жашоо-турмушунда анын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашырууга тоскоол болгон жагдайлардын жыйындысы»** катары аныкталат [3, 12-б.].

Илимий адабиятта бул түшүнүк ар кандай өңүттө чечмеленет. Е.И. Холостованын айтуусунда, турмуштук оор кырдаал – бул **социалдык коркунучтуу кырдаалдын өзгөчө формасы**, анда бала психологиялык жана социалдык жактан корголбой калган абалга туш келет. Ал эми А.В.Мудриктин пикиринде, турмуштук оор кырдаалдын негизи – баланын социалдык нормаларга шайкеш келбеген шартта өсүп-өнүгүшү, жана бул коомдук

институттардын активдүү кийлигишүүсүн талап кылат. Эл аралык уюмдар болсо бул терминди «children in difficult circumstances» деген түшүнүк менен белгилеп, ага жетимдик, зомбулук, жакырчылык, миграция жана кырсыктардан жабыр тарткан балдарды киргизет [6, 34-б.].

Ошентип, «турмуштук оор кырдаал» түшүнүгү көп кырдуу мүнөзгө ээ болуп, мыйзамдык, социалдык жана психологиялык аспектиден каралат.

Кыргызстандагы турмуштук оор кырдаалда калган балдардын классификациясы бир нече негизги категорияларды камтыйт:

1. **Жетим жана жарым-жартылай жетим балдар** – ата-энесинин экөөсүн же бирөөсүн жоготкон балдар. Алардын саны өлкө боюнча жыл сайын көбөйүүдө.
2. **Ата-энесинин камкордугусуз калган балдар** – бул топко миграциядагы ата-энелердин балдары, ажырашкандан кийин кароосуз калган балдар кирет.
3. **Мүмкүнчүлүгү чектелген балдар** – физикалык же психикалык өзгөчөлүгү бар, өз алдынча социалдашууга кыйынчылыгы бар өспүрүмдөр.
4. **Зомбулукка кабылган балдар** – үй-бүлөлүк зомбулук, эмгек жана сексуалдык эксплуатациянын курмандыктары.
5. **Социалдык жактан кооптуу шартта жашаган балдар** – жакырчылыкта, турак-жайсыз, көчөдө жашаган балдар.
6. **Укук бузуучу жана кылмыштуулукка тартылган өспүрүмдөр** – девианттык жүрүм-турумга ээ болгон балдар.

Эл аралык деңгээлде болсо бул категориялар кеңири каралат. Турмуштук оор кырдаалдын негизги түрлөрүнө төмөнкүлөр: **жетимдик, жакырчылык, миграция, куралдуу жаңжалдар, табигый кырсыктар жана климаттык өзгөрүүлөрдүн кесепеттерине кабылгандар кирет.**

Азыркы коом туш болуп жаткан маселелердин бири – мигранттардын балдарына толук кандуу билим берүүнү камсыз кылуу. Ачык бойдон калган нерсе: мигранттардын үй-бүлөлөрүнөн чыккан окуучулар сапаттуу билим берүү процессине умтулган өзүнүн теңтуштары менен катар эле, окутууда өзгөчө мамилени талап кылышат [11, 500-б.].

Турмуштук оор кырдаалда калган балдардын психологиялык абалы өзгөчө изилдөөнү талап кылат. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, мындай шартта жашаган балдардын көбүндө **коркуу сезими, тынчсыздануу, өзүнө ишенбөөчүлүк жана депрессиялык белгилер** кездешет. Маселен, М. Боуэндин үй-бүлөлүк терапия боюнча эмгектеринде белгиленгендей, ата-эненин жетиштүү колдоосу жок болгон учурда балада **эмоционалдык изоляция жана агрессивдүү жүрүм-турум** күчөйт. Кыргызстандын аймагында жүргүзүлгөн изилдөөлөр да мигрант ата-энелердин балдары өздөрүн жалгыз сезип, коомдук адаптацияда кыйналарын тастыктаган [7, 74-б.]. Социалдык абалы да олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болот. Социалдык адаптация көйгөйлөрү – бул балдардын коомго толук кандуу аралаша албаганы, мектептеги ийгиликсиздик, теңтуштар менен байланыштагы кыйынчылыктар аркылуу көрүнөт. Өспүрүм курактагы социалдык девиациялардын негизги себеби катары **үй-бүлөлүк кризистерди жана коомдук колдоонун жетишсиздигин** атасак болот.

Мындан тышкары, турмуштук оор кырдаалда жашаган балдарда өзгөчө жүрүм-турумдук тенденциялар байкалат:

- агрессивдүүлүк, чыр-чатакка жакындык;
- криминалдык чөйрөгө тартылуу;
- ички дүйнөсүнө заматта жабылып калуу;

- билимге жана өнүгүүгө кызыгуунун төмөндөшү.

UNICEF маалыматына ылайык, жакырчылыкта жашаган балдардын 40%га жакыны мектепти толук бүтпөй калышат, бул алардын социалдык келечегине түздөн-түз терс таасир этет [6, 44-б.].

Демек, турмуштук оор кырдаалда калган балдардын түшүнүгү көп кырдуу болуп, алардын категориялары Кыргызстанда да, эл аралык деңгээлде да ар түрдүү себептер менен аныкталат. Бул балдардын психологиялык жана социалдык абалы олуттуу коркунучтар менен мүнөздөлүп, мамлекеттин, коомчулуктун жана социалдык кызматкерлердин атайын колдоосун талап кылат.

Турмуштук оор кырдаалындагы балдар менен иштөөдө профилактика негизги орунду ээлейт. Ал, биринчи кезекте, баланын кризистик абалга кабылбашы үчүн алдын алуу чараларын көрүүгө багытталат. Социалдык педагогдор балдардын жүрүм-турумундагы өзгөрүүлөрдү эрте байкап, алардын социалдык коркунуч факторлорун азайтууга аракет жасашат. Профилактикалык иштин багыттарына төмөнкүлөр кирет:

- **укуктук билим берүү жана маалымдуулук иштери** – балдарды өз укуктарын жана милдеттерин билүүгө үйрөтүү.

- **асоциалдык жүрүм-турумдун алдын алуу** – суициддик ойлор, баңгизат колдонуу, эрте кылмыштуулук сыяктуу көрүнүштөргө бөгөт коюу.

- **саламат жашоо образын калыптандыруу** – спорттук, маданий жана чыгармачылык иш-чараларга тартуу.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, профилактика комплекстүү жүргүзүлгөндө баланын социалдык адаптациясына терс таасир этүүчү факторлор азаят [4, 48-б.].

Социалдык адаптация – бул баланын коомдук чөйрөгө ыңгайлашуусу, коомдук ролдорду өздөштүрүүсү жана социалдык байланыштарды калыптандыруусу. Турмуштук оор кырдаалдан чыккан балдар көбүнчө социалдык изоляцияда болушат, ошондуктан алардын адаптациясы кошумча колдоону талап кылат. Ал эми **реабилитациялык ишмердүүлүк** төмөнкүдөй багыттарды камтыйт:

- медициналык жана психологиялык реабилитация;
- билим берүүдө кошумча жардам көрсөтүү;
- коомдук институттар менен байланышты калыбына келтирүү;
- социалдык кызматтар аркылуу ата-энелерге жардам берүү.

Мисалы, Кыргызстанда «Балдарды коргоо системасын өнүктүрүү» долбоору UNICEF-Кыргызстан 2018-жылдан тарта дал ушул реабилитациялык механизмдерди киргизүүдө.

Психологиялык-педагогикалык колдоо багыты баланын ички дүйнөсүн түшүнүү жана кризистик абалдан чыгууга көмөктөшүү менен байланыштуу. Турмуштук оор кырдаал баланын психикасына олуттуу зыян келтирип, депрессия, агрессия жана өзүнө ишенбөөчүлүккө алып келет. Психологиялык-педагогикалык колдоо төмөнкүлөрдү камтыйт:

- индивидуалдык жана топтук консультациялар;
- арт-терапия, оюн терапиясы, тренингдер;
- ишеним телефондору жана кризистик борборлор аркылуу жардам көрсөтүү.

Бул иштин натыйжалуулугу социалдык педагог менен психологдун кызматташтыгынын деңгээлине түз байланыштуу.

Мектеп жана коомчулук менен биргелешкен иш жүргүзүү мектеп социалдык институт катары баланын өнүгүүсүндө негизги ролду ойнойт. Бирок, турмуштук оор кырдаалдан чыккан балдар үчүн мектептик адаптация кошумча тоскоолдуктар менен

коштолот. Ошондуктан, педагогдор, ата-энелер жана коомчулуктун биргелешкен иши зарыл. Биргелешкен иштин формалары:

- **мектеп – үй-бүлө – коомчулук үчилтиги;**
- коомдук уюмдардын катышуусу (жаштар фонддору, НПОлор);
- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен кызматташтык;
- коомдук иш-чараларга тартуу.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, коомчулуктун катышуусу социалдык жактан корголбогон балдардын социалдык адаптациясын тездетет жана позитивдүү жыйынтык берет [8, 56-б.].

Социалдык-педагогикалык ишмердүүлүк – турмуштук оор кырдаалдан чыккан балдар менен иштөөнүн комплекстүү жана системалуу процесси. Профилактика, адаптация жана реабилитация, психологиялык-педагогикалык колдоо, ошондой эле мектеп менен коомчулуктун биргелешкен иши баланын толук кандуу өнүгүүсүн камсыздайт. Эл аралык тажрыйба да көрсөтүп тургандай, бул багыттар комплекстүү түрдө ишке ашканда гана эффективдүү жыйынтыктарга жетүүгө мүмкүн.

Социалдык педагогдун негизги ролдорунун бири – бул ар бир баланын укуктарын коргоо. Кыргызстанда бул багыт Кыргыз Республикасынын «Балдардын укуктары жөнүндө» Мыйзамы жана БУУнун «Балдар укуктары жөнүндө» Конвенциясы менен жөнгө салынат [1, 12-б.].

Социалдык педагог укуктарды коргоодо төмөнкүдөй функцияларды аткарат:

- укуктук маалымдуулукту жогорулатуу;
- баланын кызыкчылыгын ар дайым биринчи орунга коюу;
- мыйзамсыз эмгектенүү, зордук-зомбулук, дискриминация сыяктуу көрүнүштөрдөн коргоо.

Турмуштук оор кырдаалга кабылган балдар көбүнчө социалдык байланыштарын жоготуп же чектелген абалда калышат. Социалдык педагог бул жерде көпүрө ролун аткарып, баланын коом менен интеграцияланышын камсыз кылат. **Калыбына келтирүү жолдору:**

- мектептеги классташтар жана мугалимдер менен мамилени оңдоо;
- коомдук уюмдар аркылуу социалдык тармакка киргизүү;
- маданий жана спорттук иш-чараларга тартуу.

Таблица 1. Социалдык байланыштарды калыбына келтирүүнүн формалары

Формасы	Мисалы	Натыйжасы
Мектептик адаптация	Класстык саат, топтук оюндар	Баланын өзүн ишенимдүү сезүүсү
Коомдук интеграция	Жаштар клубдары, НПО программалары	Социалдык чөйрөнүн кеңейиши
Үй-бүлөлүк колдоо	Ата-эне менен консультация	Ишенимдүү үй-бүлөлүк байланыш

Социалдык педагог ар бир баланын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен иш жүргүзүүгө милдеттүү. **Колдонулуучу педагогикалык технологиялар:**

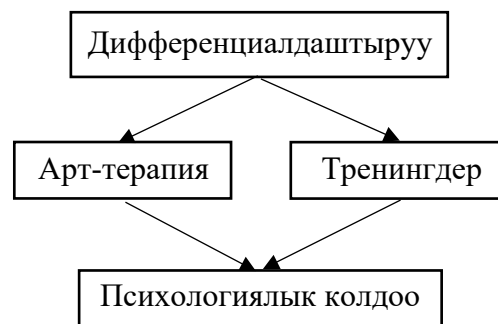
- дифференциалдаштыруу – социалдык педагог ар бир баланын жеке жаш өзгөчөлүгүн, ой жүгүртүүсүн, темпераментин, психологиялык абалын жана социалдык шартын эске алуу менен иш алып баруусу. Бул принцип ар бир балага өзүнө ылайык ыкма тандоого өбөлгө түзөт;

- арт-терапия жана оюн технологиялары – бул ыкмалар баланын ички дүйнөсүн ачууга, өзүнүн сезимдерин чыгарууга жана социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Арт-терапия сүрөт тартуу, музыка, театрлаштырылган оюндар аркылуу ишке ашса, оюн технологиялары баланын ишенимин жана активдүүлүгүн арттырууга багытталат;

- Психологиялык тренингдер – бул социалдык көндүмдөрдү бекемдөө, өзүнө болгон ишенимди жогорулатуу жана топтук байланыштарды калыптандыруу үчүн колдонулат. Тренингдер баланын өзүнүн күчтүү жактарын аныктоосуна, көйгөйлөрүн чечүү жолдорун табышына жардам берет;

- Психологиялык колдоо – бул бардык ишмердүүлүктүн жыйынтыктоочу баскычы болуп саналат. Социалдык педагог жекече мамиле берүү аркылуу баланын өзүн коопсуз сезишине, ички тынчтыгын табышына жана кризистик кырдаалдан чыгышына көмөктөшөт.

Схема 1. Жекече мамиле берүүдө колдонулуучу технологиялар

Ошентип, схема көрсөткөндөй, дифференциалдаштыруу негизги багыт болуп эсептелет, анын негизинде ар кандай технологиялар колдонулат. Бул технологиялардын баарынын максаты – баланы коргоо, колдоо жана анын коомго ийгиликтүү интеграцияланышына шарт түзүү.

Социалдык педагогдун ишмердүүлүгү үй-бүлө менен кызматташуусуз толук ишке ашпайт. Үй-бүлө социалдык чөйрөнүн негизги институту болгондуктан, педагог үй-бүлөлүк кризистерди жеңүүгө көмөк көрсөтөт. **Үй-бүлө менен иштөө багыттары:**

- социалдык-психологиялык кеңеш берүү;
- ата-энелер үчүн семинар жана тренингдер өткөрүү;
- кризистик абалдагы үй-бүлөлөргө социалдык кызматтарды тартуу.

Мисалы, Кыргызстанда «Балдарды коргоо боюнча ата-энелерге колдоо борборлору» ата-энелердин педагогикалык маданиятын жогорулатууга жардам берүүдө.

Социалдык педагогдун ролу көп кырдуу: ал баланын укуктарын коргоп гана тим болбостон, анын коом менен болгон байланышын калыбына келтирип, жекече педагогикалык колдоо көрсөтүп жана үй-бүлө менен активдүү иш алып барат. Илимий жана практикалык изилдөөлөр көрсөткөндөй, бул функциялар системалуу аткарылганда гана турмуштук оор кырдаалдан чыккан балдардын социалдык интеграциясы толук ишке ашат.

Турмуштук оор кырдаалга кабылган балдардын практикалык маселелери – бул мамлекеттик, билим берүү, саламаттык сактоо жана жарандык коомдун милдеттүү көңүлүн талап кылган комплекс маселелер. Кыргыз өлкөсүндө бул проблемалардын өзгөчөлүгү – социалдык жактан верификация кыйынчылыктары, миграциянын таасири, үй-бүлөлөрдүн экономикалык туруксуздугу жана социалдык кызматтардын жетишсиздиги болуп саналат. Эл

аралык уюмдардын далилдерине ылайык, пандемиядан кийин балдардын психикалык жаракасын түздөн-түз көрсөткөн көрсөткүчтөр жогорулады жана коргоо механизмдери кошумча көңүлгө муктаж болду.

Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулук жана күч колдонуу болгону тууралуу көрсөткүчтөр жана далилдер бар. Кыргызстандагы ресурстары балдар арасында зордук-зомбулук (психологиялык жана физикалык) деңгээлинин жогору экенин, жана коргоп калуу механизмдеринин айрым аймактарда натыйжа аз болушун көрсөтөт. Мисалы, UNICEF изилдөөсү үй-бүлөлүк шарттар жана балдардын укуктары боюнча маанилүү статистика берет.

Кыргызстанда миграция (иш издеп чет өлкөгө кеткен ата-энелер) таасиринен «ташталып каралбай калган» балдар көп кездешет. Мындай учурларда баланын эмоционалдык жабыркашы, мектептеги ийгиликсиздик жана социалдык коркунуч көбөйөт. UNICEF жана улуттук изилдөөлөр бул феноменге өзгөчө көңүл бурушат.

Социалдык кызматтардын жетишсиздиги жана жеткиликтүүлүк аймактарда (айрыкча алыскы райондордо) социалдык кызматкерлердин санынын жана квалификациясынын аздыгы, балдарды кайтаруу же реабилитациялоо программаларынын жеткиликтүүлүгү чектелүү. Мунун натыйжасында көптөгөн балдар өз абалын ички же тышкы жардамсыз чечүүгө мажбур. Эл аралык жана улуттук отчеттор бул тапшыргалардын бар экенин тастыктайт.

Балдардын психикалык саламаттыгына байланыштуу маселелер адолесценттер арасында депрессия, тынчсыздануу жана башка менталдык оорулардын таралышы дүйнөлүк масштабда өсүүдө, бул тенденция Кыргызстанга да таасирин тийгизет. UNICEFтин докладдары бул маселелерди көрсөткөн. Пандемия учурунда жана андан кийинки кезеңде мектепти таштап калуу, социалдык биротоло ажыраштар күчөдү.

Практикадагы негизги кыйынчылыктарына токтоло кетсек.

- Координациянын жетишсиздиги (институционалдык бөлүнүү) - көпчүлүк маселелер бир нече институттун (мектеп, социалдык кызмат, Ички иштер, саламаттык) кесилишинде пайда болот. Координациянын жана маалымат алмашуунун жетишсиздиги индивидуалдуу планы бар ар бир балага тез жана туура жардам көрсөтүүгө тоскоол болот. Мисалы, аймактык деңгээлдеги «Балдарга көмөк» комиссияларынын функциялары документте көрсөтүлгөн болсо да, айрым жерлерде алардын ишмердүүлүгү системалуу болбой калат.

- Моралдык-квалификациялык тапшырмалар (кадрлардын даярдыгы) - социалдык педагогдордун, мектеп психологдорунун жана коомдук кызматкерлердин жетишсиздиктери жана алардын практикалык-клиникалык көндүмдөрүнүн ар түрдүүлүгү – натыйжалуу интервенцияларды кыйындатат. Адистер окумуштуу-практикалык методикалар менен үзгүлтүксүз таанышып туруу керек.

- Каржылык жана инфраструктуралык чектөөлөр - реабилитациялык борборлор, кризистик бөлүмдөр, психологиялык жардам көрсөтүүчү бөлүмдөр – булардын көпчүлүгү борборлонгон жана аймактарга жеткиликтүү эмес. Бул – көп балдардын тез жардамга муктаж болгондо тоскоолдук.

- Маалыматтык-мәдени тоскоолдуктар (стигма жана социалдык кабылдоо) - зомбулук күргүзүү, психологиялык жардам суроо – айрым үй-бүлөлөрдө стигма менен коштолуп, жардам издөө баскычында токтоону шарттайт. Бул көйгөйгө коомдук билим берүү аркылуу күрөшүү зарыл.

Төмөндө сунуштар системалуу жана далилденген практикаларга негизделген. Көпчүлүк сунуштар UNICEF жана башка уюмдардын сунуштарына шайкеш келет. Институционалдык координацияны бекемдөө:

- Аймактык деңгээлде «Балдар боюнча интеграцияланган координациялык кеңеш» - билим берүү, саламаттык, социалдык коргоо, жергиликтүү өз алдынча башкаруу жана НПО өкүлдөрүн камтыган топ түзүү.

- Бирдиктүү маалыматтык база киргизүү – ар бир коргоого муктаж бала боюнча иш-аракеттерди көзөмөлдөөгө шарт түзөт.

Таблица 2. Интеграциялык пландын элементтери

Компонент	Жооптуу орган	Мөнөтү	Көрсөтүлгөн жардам
Баштапкы баалоо	Социалдык кызмат	3 күн	Индивидуалдык/социалдык карта
Психологиялык жардам	Мектеп психологу/социалдык педагогу/НПО	2 жума	Консультация, тренинг
Санитардык/медицина	Дарыгер	1 жума	Мед.кароо жана реабилитация

- Адистерди окутуу жана квалификацияны жогорулатуу - социалдык педагогдор, мектеп психологдору үчүн модулдуу окутуу программаларын киргизүү (практикалык тренингдер, кризистик интервенция ыкмалары, арт-терапия).

- Профилактикалык жана коомдук билим берүү программалары - ата-энелер жана коом үчүн укуктук-ченемдик документтерди билүү, семинарлар, зордук-зомбулукка каршы билим берүү, психологиялык стигманы азайтуучу кампаниялар. Бул мамиле балдарды коргоонун алдын алууда эффективдүү.

- Психикалык саламаттыкты колдоочуларды кеңейтүү - мектептерде кризистик жана жеңилдетилген психологиялык жардамды киргизүү; онлайн/телефон аркылуу кризистик колдоо линияларын кеңейтүү.

- Экономикалык колдоо жана социалдык пакет - ата-энелери мигрант болуп кеткен үй-бүлөлөргө социалдык жардам, билим алуу үчүн стипендиялар, тамак-аш программалары (мектептеги ысык тамак) аркылуу балдардын мектепте калуусун камсыздоо.

- Мониторинг жана баалоо механизмдерин киргизүү - ар бир интервенция үчүн индикаторлор: мектепти таштоо коэффициенти, психологиялык абалды жакшыртуу (стандарталган тесттер), кайра интеграцияланган балдардын саны. Регулярдуу мониторинг программалардын эффективдүүлүгүн көрсөткүдөй болуусу зарыл.

Таблица 3. Иллюстративдүү таблица (кыскача) – Көйгөй → Себеп → Интервенция

Көйгөй	Себеп	Тез жардам/интервенция	Орточо убакыт	Жооптуу тарап
Мектепти таштоо	Жакырчылык, миграция	Социалдык колдоо, жардам, стипендия, локалдык колдоо	1–3 ай	Мэрия, айыл өкмөт, мектеп

Психикалык жактан жабыркаган	Зомбулук, сепарация	Кризистик консультация, топтук терапия	2–8 жума	Психолог, НПО
Үй-бүлөлүк зомбулук	Укуктук маалымдуулуктун жоктугу	Юридикалык жана социалдык интервенция	1–6 ай	Ички иштер бөлүмү, социалдык кызмат

Практикалык кыска мисал (кейстади) - иш жүзүндө (бир инсан тууралуу – бул мисал, фамилиялар шарттуу болот)

«А.» – 12 жаштагы мектеп окуучусу. Анын ата-энеси эми чет өлкөдө иштешет, ал чоң энеси менен жашайт. Мектепте окуу көрсөткүчтөрү төмөндөгөн, социалдык адаптациясы начарлап, башка балдардан алыстай баштаган. Мектеп социалдык педагогу баштапкы баалоо жүргүзүп, ата-энелерге байланышып, кризистик жардам көрсөтүү үчүн айылдык социалдык кызматка кайрылышкан. Натыйжада: индивидуалдык психологиялык сессиялар, топтук социалдык тренингдер уюштурулуп, азык-түлүк жана окуу каражаттары менен камсыздоо көрсөтүлгөн; 6 айдан соң окуудагы активдүүлүк жогорулаган. Бул кейс координация жана кошумча кызматтар натыйжайын көрсөтөт.

Кыргызстан шартына ылайык, турмуштук оор кырдаалдагы балдар менен иштөөнүн практикалык көйгөйлөрү – бул координациянын, кадрлардын квалификациясынын, каржылоонун жана коомдук түшүнүктүн жетишсиздиги. Жогорудагы чечүү жолдору (институционалдык координацияны бекемдөө, адистерди окутуу, профилактика жана психологиялык көмөк көрсөтүү) илимий-практикалык негизге таянат. Жүзөгө ашыруу улуттук деңгээлде стратегиялык салымдарды жана локалдык деңгээлде оперативдүү чараларды талап кылат.

Турмуштук оор кырдаалга туш болгон балдар – бул коомдун эң аярлуу катмары. Алардын абалы социалдык, психологиялык жана укуктук аспектиден каралган учурда комплекс көйгөй экендиги аныкталды.

Биринчи кезекте, **«турмуштук оор кырдаал»** түшүнүгү көп кырдуу мүнөзгө ээ. Ал үй-бүлөлүк зомбулукту, миграциядан улам ата-энесинен ажыроону, жакырчылыкты, психологиялык жана социалдык жетишсиздиктерди, ошондой эле саламаттык сактоодогу көйгөйлөрдү камтыйт. Эл аралык тажрыйбада бул категориялар Бириккен Улуттар Уюмунун Бала укуктары жөнүндө конвенциясынын принциптери менен шайкеш келет.

Кыргызстанда жүргүзүлгөн изилдөөсүнүн маалыматтары үй-бүлөдөгү психологиялык жана физикалык зомбулуктун деңгээли жогору экендигин жана бул көрүнүш мектептеги ийгиликсиздик менен, ошондой эле балдардын эрте социалдык изоляцияга дуушар болушу менен байланышканын көрсөткөн. Бул факт илимий жана практикалык деңгээлде чоң тынчсызданууну жаратат [9, 25-б.].

Изилдөөдө белгиленгендей, **балдардын социалдык абалы** алардын үй-бүлөлүк структурасы жана коомдогу коргоо механизмдеринин жетишсиздиги менен түздөн-түз байланышкан. Ата-энесинен ажыраган, миграцияга байланыштуу кароосуз калган, же зомбулукка кабылган балдардын арасында психикалык бузулуулар, өзүнө ишенбөөчүлүк жана социалдык адаптациядагы көйгөйлөр басымдуулук кылат.

Мындан тышкары, социалдык кызматтардын жетишсиздиги, кадрдык даярдыктын төмөндүгү жана мамлекеттик мекемелердин ортосундагы координациянын алсыздыгы көйгөйлөрдү күчөтүүчү фактор болуп калды. **Жыйынтыктап айтканда**, турмуштук оор кырдаалдардагы балдардын көйгөйлөрү комплекстүү мүнөзгө ээ жана аларды чечүүдө көп тараптуу интеграциялык мамиле зарыл.

Изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй практикалык сунуштар иштелип чыкты:

- **Институционалдык координацияны күчөтүү.** Балдарга байланышкан бардык маселелерди (билим берүү, саламаттык сактоо, социалдык коргоо, ички иштер органдары) интеграцияланган система аркылуу бириктирүү зарыл, б.а. бирдиктүү маалыматтар базасын түзүү.

- **Кадрларды даярдоо жана квалификацияны жогорулатуу.** Социалдык педагогдор жана мектеп психологдору үчүн үзгүлтүксүз окутуу модулдарын түзүү. Бул модулдар кризистик интервенция, арт-терапия, психологиялык кеңеш берүү жана укуктук маалымдуулук темаларын камтышы керек.

- **Профилактикалык иш-чаралар.** Ата-энелер жана коомчулук үчүн маалыматтык кампанияларды уюштуруу, зомбулукка жана психикалык көйгөйлөргө байланыштуу стигманы азайтуу. Бул иштер жергиликтүү жамааттарда жана мектептерде жүргүзүлүшү зарыл.

- **Психологиялык колдоо системасын кеңейтүү.** Мектептерде кризистик психологиялык кызматтарды түзүү жана онлайн/телефон аркылуу колдоо кызматтарын активдештирүү.

- **Экономикалык жардам программалары.** Жакыр үй-бүлөлөрдүн балдарына жана мигрант үй-бүлөлөрдө калган балдарга стипендиялык жана азык-түлүк программаларын ишке киргизүү. Бул чаралар мектептен чыгуу көрсөткүчүн азайтат.

- **Мониторинг жана баалоо.** Ар бир программа үчүн натыйжалуулук индикаторлорун белгилеп, жыл сайын отчетторду жарыялоо.

Изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, социалдык-педагогикалык иштин келечеги Кыргызстанда үч негизги багытта өнүгүшү мүмкүн:

- **Инновациялык технологиялардын интеграциясы.** Санариптик платформаларды колдонуп, балдар жөнүндө маалыматтарды онлайн түрдө көзөмөлдөө жана кызматтарды ыкчам көрсөтүү. Бул глобалдык тренддер менен шайкеш келет жана КМШ өлкөлөрүндө ийгиликтүү колдонулууда.

- **Коомдук катышууну кеңейтүү.** Коомдук уюмдар, ата-энелер комитеттери жана жамааттык бирикмелер социалдык педагогикалык системанын активдүү катышуучусуна айланышы керек. Бул жарандык коомдун ролун күчөтөт жана социалдык капиталды арттырат.

- **Комплекс мамиле.** Психологиялык, социалдык, укуктук жана медициналык кызматтар интеграцияланып, «бирдиктүү терезе» принциби боюнча кызмат көрсөтүү киргизилсе, балдардын укуктары жана кызыкчылыктары максималдуу корголот.

Келечекте социалдык педагогиканын ролу – баланын укуктарын коргоо менен чектелбестен, алардын толук кандуу өнүгүүсүнө, коомдо активдүү адаптацияланышына жана жашоодо ийгиликке жетүүсүнө шарт түзүү болуп саналат.

Изилдөөнүн жыйынтыгында белгиленгендей, турмуштук оор кырдаалдардагы балдарга жардам көрсөтүүдө эң негизги багыттар – **координация, кадрларды даярдоо, профилактика, психологиялык жардам** жана **социалдык-экономикалык колдоо**. Бул багыттар улуттук

деңгээлде стратегиялык саясатка, ал эми жергиликтүү деңгээлде практикалык инструменттерге айланышы зарыл.

Кыргызстан үчүн бул изилдөөнүн жыйынтыктары *балдардын укуктарын камсыздоо, коомдук стабилдүүлүктү бекемдөө* жана *жааш муундардын келечегин коргоо* үчүн маанилүү илимий жана практикалык мааниге ээ.

Колдонулган адабияттар:

1. **Ашымбаева, Т. А.** Определение статуса детей из семей мигрантов как актуальная проблема / Т. А. Ашымбаева, Н. И. Джакубова, С. А. Амерханова // *Alatoo Academic Studies*. – Бишкек, 2023. – № 1. – 12 с.
2. **Ашымбаева, Т. А.** Укук бузган өспүрүмдөр менен иштөөнүн теориялык маселелери / Т. А. Ашымбаева // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2014. – № 4. – 186 б.
3. **Кыргыз Республикасынын «Балдардын укуктары жөнүндө» Мыйзамы.** – Бишкек, 2006. – С. 12–24.
4. **Холостова, Е. И.** Социальная работа: учебник / Е. И. Холостова. – Москва: Юрайт, 2015. – 352 с. – С. 45–48.
5. **Мудрик, А. В.** Социальная педагогика / А. В. Мудрик. – Москва: Академия, 2010.
6. **UNICEF.** The State of the World's Children 2020: Children in a Changing World. – New York: UNICEF, 2020. – 226 p. – P. 34–44, 68.
7. **Султаналиева, Г. К.** Кыргызстандагы миграция жана балдардын социалдык абалы / Г. К. Султаналиева. – Бишкек: КР ИА, 2018. – 112 б. – 74–78 б.
8. **UNICEF.** The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. – New York: UNICEF, 2017. – 184 p. – P. 52–56.
9. **UNICEF Kyrgyzstan.** Multiple Indicator Cluster Survey 2018. Final Report. – Бишкек, 2019. – 25–74 бб. – URL: https://mics.ipums.org/mics/resources/enum_materials_pdf/report_kg2018a_eng.pdf (дата обращения: укажите дату).
10. **Братусь, Б. С.** Аномалии личности / Б. С. Братусь. – Москва: МГУ, 2000. – 255 с. (если число страниц неизвестно – могу убрать).
11. **Луценко, А. Н.** Опыт зарубежных стран в инклюзии детей-мигрантов: возможности для Кыргызстана / А. Н. Луценко, Т. А. Ашымбаева // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2025. – № 1/2. – 500 б.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Жумабаева Г.А.